

Тоє, Скарго, и дурный бы в писмъ, а в правдъ кохаючий ся и не зма-
менный¹ еще от прелести вѣка сего разсудити могль, иж як² щастье кос-
тела латинского — пекло, такъ и школы и науки его — пропасть и погибель
вѣчная³.

Все те, больше-менше, чули сьмо вже в попередніх пи-
саннях,— тильки в нових варіаціях сих гадок відчувається
стареча втома й ослаблення

Можливо, що се відчував і сам Вишенський, що його по-
лемика не робить сильного, переконуючого враження,— що
йй бракує того нерва, який так сильно бився в раніших пи-
саннях, і се почуття продиктувало йому кінцевий зворот:
«Къ прочитателю сего писанія» Він просить свого читача не
піддаватись невірі або «мнѣнію», прочитавши се писання: не
підозрювати, що в авторові говорить ворожнеча проти «роду
латинського», або «помисл». Ні, його устами промовляє сама
божа образа, заповідяна Скаргою в його книжці⁴,— що він
у ній «Русь потупилъ и яко отступниковъ от костела Латын-
ского во муку осудилъ»:

Вѣруй, любимый прочитателю! Если Скарга и всякій латынского рода
человѣкъ до русской вѣры и науки правдивой не приступитъ за добро а за
добродѣтель,— вѣдай, иж в геену огня вѣчнаго отидеть От которого не вы-
пургует ся⁵ во вѣки

От которого всѣхъ обще: и Русь в православии стоящих и Латыну зна-
менитыхъ,— Христе Боже заховати рачь Аминь⁶.

Отая стареча втома ставить другий збірник Вишенського
загалом значно нижче від першого Не тильки що в сім
другім збірнику ми знаходимо мало нового з ідеологічного
погляду: переважно се ті гадки, котрі ми чули в «Посланії
до всіх в Малий Росії», «Пораді», писані до кн. Василя і до
утеклих епископів. Але й виклад їх не підіймається вже до
колишньої сили і високого пафосу, котрий нас чарував там.
Розуміється, коли б ми не мали першого збірника зовсім, то і
з другим Вишенський зостався б для нас найбільшим пись-
менником своєї доби Але коли ми можемо порівняти сі пи-
сання з писаннями 1590-х рр., то можемо сконстатувати, що
в писаннях 1600-х рр. літературний хист його не сягає верхів
попередньої творчості. А розходження з своїм громадян-
ством, так глибоко відчуте під час стріч на Україні, безсум-

¹ Ркп ізънемамены.

² Ркп иже какъ

³ А 292—3, Гол 102

⁴ «Самая кривда божая» Голубев означив сей вираз знаком запитан-
ня, припускаючи тут помилку Але в таким розумінні «кривди, заповідяної
Богови», сей вираз не має в собі нічого неймовірного

⁵ Натяк на римське purgatorium — чистилище.

⁶ А 302—3.

ївно; відбилось і на внутрішній силі переконання в його поглядах і його полеміці,— навіть коли вона зверталась проти латинства або еретиків-протестантів Занадто часто мусив Вишенський відчувати, що його полемічні докори й аргументи могли бути ними обернені на адресу «нових руських філософів», «книгочників і народонаставників», що стояли на чолі українського руху і від котрих Вишенський кінець кінцем таки не міг цілком відмахнутись. Бо хто ж зостався б тоді? Купка таких аскетів, як він сам? Небезпеку такого поставлення справи він мусив сам відчувати — хоч так багато в тім русі було йому не під думь.

Кілька літ після спорядження свого другого збірника він виступив проти тих нових течій, розвиваючи деякі гадки, більш побіжно кинені в листі до Домнікії, в обороні пустинного життя. Але зробив се в такій обидній для своєї наукової репутації формі, що ще ясніший дав доказ старчого увядання.

Просторий титул zarazом подає і зміст сього писання.

Списане зовет ся Позорище¹ Мысленное, составленное от инока, в пещеръ горъ съдящаго и себѣ внимающаго, (преподобнаго и блаженнаго отца киръ Іоанна Вишенскаго от Святыя Афонскія горы с власной рукописи его переписанна)², на хулу в прилозьхъ толку апостольскаго в книжцѣ о священствѣ Златоустого выдрукованной, — якобы Златоусты(й) взбранял инокамъ изъ града в горы отбѣгати. Але певне³ сам перекладач⁴ от себе то написавъ и под титуломъ Златоустого подметъ або поклепъ на блаженнаго сотворивъ. Если то слушне учинилъ — до истинны басни⁵ прикладати и на свѣтъ важити ся выдавати, разсуждайте разсужденію сподобльш(и) є ся!

Як бачимо, оригінальний титул, даний Вишенським, підпав переробці переписувача, що додав авторові ті побожні епітети, згадав про переписання, і вступні слова «списане зовет ся», можливо, походять від нього⁶.

Потім наступає поклик:

Придите, стецѣте ся на сіє мыслное и словесное позорище, а найбольшей⁷ предобрьйшей иноческій чны! Васъ бо ради на осторогу позорище сіє словесное составихомъ. Да не увязнет кто в прелести сего безпользнаго свѣту, въ еже из града не⁸ избѣгати и в мирѣ в страстьхъ равно с мирскими погубити».

¹ Видовище

² Досі написане кінноваром

³ Ркп. или паки, так справляє Голубев

⁴ Ркп. тут і нижче перекладач

⁵ Ркп. васнѣ

⁶ Тому, мабуть, Голубев у своїм виданні відкинув сі слова, своїм звичаєм не зазначивши, як воно в рукопису

⁷ Ркп. наибольшей

⁸ Ркп. иси, на «не» правильно поправив Голубев.

Отже, як бачимо, приводом послужило, що в «Книзі о священствѣ», виданій львівським братством у 1614 р., Вишенський знайшов слова, котрими засуджувалися ті, що «лишаючи городи», «тікають в гори»¹, інакше сказавши, — власне, те «пустинне житіє», котре він ціле життя проповідував як найвищу і, властиво, єдину гідну форму християнського життя. Можливо, що в тім відчув він той сам докір, що колись висловив йому пан Юрко, міг навіть підозрювати, що се на нього власне і вложено сі слова. Бо не більше, не менше, як закинув перекладчикам, що вони своєвільно додали сі слова! Але на переконання не пошукав ні грецького оригіналу, ні слов'янського перекладу сього поучення, тільки став доводити, що Златоуст не міг сього сказати, бо в інших місцях хвалить тих, які для подвигу кидають світові вигоди, а далі починає цитувати інших отців, що хвалили пустинне житіє: Василя Великого, Григорія Богослова, Івана Синаїта (Ліствичника), Ісаака Сіріянина і новіших проповідників аскетизму: Симеона нового богослова и Григорія Синаїта (пор. вище). На видавців же і перекладчиків львівської книги обрушується різкими і грубими докорами, називаючи їх «баснословцями», «бабськими богословцями», «домолежнями», «коханками плотолюбніми» і под.:

В прилозѣхъ толку апостольскаго барзо хулу на Златоустого — перекладач писма — а наипаче жь і покльпъ наложилъ и Златоустого бесѣду золотую калом помазавъ — сего чинити не умѣлъ, а власнѣ² якъ бабскій богословъ неосторожнѣ учинивъ, яко приповѣдають³ простые люди: «вари(в)ши — мовить — и пролив» (л. 520 — с 38).

Се все переносить він загалом на «руських філософів»:

Сего⁴ уже наши рускіе философи, не имѣючи мѣста на отвѣтъ, гдѣ бы повѣрнути ся, и свою срамоту покрыть — хулы на бѣгльцовъ в горы, — паки скочать до латынскихъ мниховъ на оборону, и оными бѣгльцемъ гор(с)-ким очи будутъ бости⁵ и укоряти тымъ способомъ⁶, яко лытынскіе мниховъ

¹ Я наведу в свободнім перекладі се досить тяжко постилізоване місце, з 6 поучення з приводу Павлового послання до коринфян, процитоване Вишенським: «Ми стали зовсім немощні і прив'язались до нинішнього життя, і коли знайдеться хтось, що має якийсь слід старої побожності, то сей кидає городи і торжища і, замість жити з людьми і справляти їх обичаї, — тікає в гори. І коли хто питає його, пощо він відлучається від світу, то дістає відповідь зовсім неоправдану: тікаю, каже, аби не загубити себе і не притупити своїх добрих прикмет (добродетелів). А наскільки ж то краще себе притупити і позискати (для спасення) інших, ніж з висоти гір дивитися на те, як загибає братія!»

² Ркп: власнѣ так власнѣ

³ Ркп: проповѣдають.

⁴ У вид. Голубева додано «От сего».

⁵ Бодати

⁶ Ркп: спасовомъ.

дома во отечествахъ с своими ся знаходять, яко с ними ¹ в общени чело-
вѣческомъ пребываютъ, яко своихъ ползуютъ, яко учатъ, яко костель свой
боронять, яко в сварахъ вѣры посполитость ² заступають

На то вам коротко отповѣмъ,— и от искуса глаголю, а не от самофал-
ки за единого в горахъ и пещерахъ съдѣшаго руского инока тысячу домо-
лѣжныхъ и в палатахъ ³ упокоевающихъ ся миролюбцевъ, мясоедовъ, рос-
кошныхъ мниховъ латынскихъ не промѣнили бымъ! А о чем не промѣнилъ
бы им, широко не ведерѣчимъ, только вкратцѣ явимъ бо не суть духовныя
поклонници Отцеви, и т д (л 532, с 45—6)

Таким чином справа оборони монастирського аскетизму знов фатальним чином сходила на обвинувачення нового українського руху, що він збивається на латинські взірці! Поза монастирем та ще хіба церковним богослужінням Вишенський фактично не може вказати нічого, на чім могло б опертися православне життя, щоб бути православним, а не зрадою і занпащенням правовірної традиції! Хто живе дома, їсть м'ясо, бере участь у громадським житті, заробкує — він уже властиво не має уділу в християнським житті безпосередньо, тільки мусить через заступство якогось ченця-аскета через його молитви вкупуватися у вічне життя. Се були просто самовбивчі висновки, до котрих доводив аскетичний ригоризм Вишенського, і сей останній бій, заданий ним під прапорами відновителів аскетизму XIV віку, проречисто виявив його нежиттєздатність. Православна реакція, піднята його іменем, мусила бути програна. Незважаючи на підтримку мас, вона скраховала кільканадцять літ пізніше дорешти, і в тій нервовості, з котрою Вишенський виступив у своїм писанні проти доволі, на око, легкого докору на адресу пустинництва,— в його відкликах до «предобрійшого иночеського чину», щоб він не дав себе збаламутити такими покликуннями на авторитет великого учителя,— ясно відчуваються передчуття сього краху.

Вишенський м і г відчувати, що в конфлікті з українським відродженням не зможе витримати сей аскетичний ідеал, у котрім він шукав виходу з сучасної кризи, пережитої ним разом з усім поколінням. Він випустив останній алярм. Після «Позорища» не знаємо ніяких писань, і можливо, що таки їх і не було. Великий проповідник аскетизму замовк і відійшов після сього так тихо, що українське громадянство, загрузене в боротьбі за існування, навіть не почуло його відходу. Ми не знаємо ні часу, ні обставин смерті Вишенського.

Франко, спустивши його в море на сонячнім промені, сим яскравим образом (запозиченим з Конрадової поеми про

¹ Ркп.: нимъ.

² Громадянство; цікавий термін!

³ Ркп.: полатахъ.

Гуттена) закрив порожнечу, яка наступає в сім місці в житті і діяльності великого поета-аскета.

**Послання Львівського братства до братства Новоко-
стянтинівського.** Приблизно з того ж самого часу, як Ви-
шенський ладив свою другу збірку, протиставляючи «новій
руській філософії» аскетичну догму індивідуального сам-
мовдосконалення,— ми маємо нарешті виклад сеї «руської
філософії»: громадського братського християнства. Не такий
він всесторонній, повний і глибокий, розуміється, як ми б ба-
жали, але все ж таки се повніша, ніж все, що ми мали досі,
сума братської ідеології. Виложена вона з не дуже важного
приводу і не блискучою з літературного погляду рукою —
але все-таки незвичайно интересна своїм змістом. Та і з літе-
ратурного становища, як твір рядового письменника тої до-
би, вона не позбавлена значення.

Се просторий лист-інструкція, додана до братського уста-
ву, що його Львівське братство уділяло братчикам міста Но-
вокостянтинова, на їх гаряче прохання, для організації но-
вого братства, що там фундувалося. Писання се стало
звісним чверть віку тому — опубліковане А. С Криловським
у збірці актів Львівської Ставропігії¹, але якимось не звер-
нуло на себе уваги і не було оцінене дослідниками ні з стано-
вища культурно-історичного, ні з літературного. Правда, що
доволі непереглядний спосіб видання утрудняв орієнтацію в
сім творі. Сім разом мушу віддати йому належне.

Як я сказав, привід сьому творові дали міщани містечка
Новокостянтинова (на Бузі нижче Літичева), недавно
фундованого звісним нам князем Олександром Острозьким,
воєводою волинським, одиноким сином старого Василя-Ко-
стянтина, що зостався вірним православної вірі і був надією
і потіхою православних до своєї передчасної смерті (при
кінці 1603 року), що викликала такий крик жалю і розпуки
серед них². Можна думати, що, фундуючи місто в перших
1600-х роках (привілей на магдебургію видано 1600-го ро-
ку), молодий князь зробив дещо і для місцевого церковного
й просвітнього життя і се «дещо» трималося і після його
смерті та виявилось в отсім бажанні новокостянтинівських
міщан фундувати у себе братство за статутами Львівської
Ставропігії. З її листа, писаного в березні 1609 р.³, дізнає-

¹ Архивъ Юго-Зап Россіи ч I т XI, 1904, ст 305—339

² Див нижче

³ Дату 25 березня 1609 р має «чин братства», пересланий, очевидно,
разом з сьим листом і виданий в додатках до праці Криловського Львовское
Ставропигіальное братство с 38, сам лист записаний в братській книзі
без дати.